

Türkiye’de Ruam Hastalığı Eradikasyon Çalışmalarına Tarihsel Bir Bakış Açısı ^[1]

Şule OSMANAĞAOĞLU * ✍ Berfin MELİKOĞLU *

[1] Bu makale, 21-24 Eylül 2006 tarihleri arasında Leon/İspanya’da gerçekleştirilen XXXVII. Uluslararası Dünya Veteriner Hekimliği Tarihi Kongresinde sunulan bildirinin genişletilmiş şeklidir.

* Ondokuz Mayıs Üniversitesi Veteriner Fakültesi Veteriner Hekimliği Tarihi ve Deontoloji Anabilim Dalı, Samsun - TÜRKİYE

Makale Kodu (Article Code): 2008/97-A

Özet

Ruam ile ilgili ilk bilgilere klasik uygarlıklarda rastlanmasına rağmen hastalığa yönelik eradikasyon çalışmaları, 19’uncu yüzyıl sonlarında ruam tanısında kullanılan ve “mallein” adı verilen maddenin hastalık etkeninden izole edilmesiyle mümkün olmuştur. Türkiye’de halk elindeki hayvanların kontrolsüz bir şekilde orduya alınması ve ordudaki hasta hayvanların serbest bırakılması; ruam salgınlarını kısır bir döngüye dönüştürmüştür. Yirminci yüzyıl başlarında hastalığa karşı bakteriyolojik çalışmalar ve yasal yapılanmalar başlamış ise de peşi sıra gelen Balkan, I. Dünya ve Kurtuluş Savaşlarında tek tırnaklı hayvanlara duyulan gereksinim, köklü bir mücadele sisteminin kurulmasına engel olmuştur. Bununla birlikte, Cumhuriyetin ilk yıllarını izleyen dönemde bilim insanlarının yaptığı çalışmalar sahada da uygulanmaya başlamıştır. Ulusal boyutta ruam hastalığına yönelik taramalar yapılmış fakat gerek yasal düzenlemelerin yetersizliği gerekse hayvan nakillerine ilişkin tam bir kontrol sağlanamaması nedeniyle hastalık uzun yıllar eradike edilememiştir. Ruam hastalığı ile mücadele kapsamında “Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Koruma ve Kontrol Genel Müdürlüğü” tarafından 2000 yılında uygulamaya konulan “Ülkesel Ruam Eradikasyon Projesi” 2001 yılında tamamlanmış ve bu proje sonunda Türkiye’de ruam hastalığının eradike edildiği bildirilmiştir. Bu çalışmada, Türkiye’de ruam hastalığına karşı gerçekleştirilen mücadelenin tarihsel açıdan irdelenerek değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

Anahtar sözcükler: Ruam hastalığı, Ruam eradikasyon çalışmaları, Veteriner hekimliği tarihi

A Historical Glance at Eradication of Glander Disease in Turkey

Summary

Although the first knowledges on glander disease are seen in classic civilizations, the eradication program for this disease began at the end of 19th century. This success is achieved by isolation of “mallein” from the agent of disease. The requisition of animals from the individuals without a control for the army and to release sick animals made glander disease a vicious circle in Turkey. However at the beginning of 20th century bacteriological studies and legal constructions for the disease began, the necessity of equine during in the Balkan Wars, First World War and The Independent War obstructed a wide struggle system. Nevertheless, in the period, following the first years of announcement of Turkish Republic, the studies of scientists were applied to this area. Also in nation-wide a searching investigation on glander diseases was made. Because of the insufficiency of legal measures and not to control the animal transportations, glander disease could not be eradicated for a long period. The “National Wide Glander Eradication Project” which was applied in 2000 by “Ministry of Agriculture and Rural Affairs General Directorate of Protection and Control” was completed in 2001. By the end of this project was reported that glander disease is eradicated in Turkey. The aim of this study was to provide detailed information and evaluate the combat of glander disease which performed against in Turkey within the scope of history.

Keywords: Glander diseases, History of veterinary medicine, Studies of glander eradication

GİRİŞ

Tek tırnaklı hayvanların spesifik ve zoonotik bir hastalığı olan ruam ile ilgili bilgilerin, Eski Yunan ve Roma Uygarlığı dönemlerine kadar uzandığı kaydedilmiştir ¹. Aristo’nun (MÖ 384-322) “*Historia Animalium*” adlı eserinde, “*melis*” adı altında

eşeklerde kanlı burun akıntısı ile başlayan ve akciğerlere inildiğinde ölüme sebep olan hastalığın ruam olduğu kabul edilmektedir ¹⁻⁴. Bizanslı Veteriner Hekim Apsyrtus (MS 300-360), ruamı diğer solunum yolları hastalıklarından özellikle de su sakağısından ayırarak

İletişim (Correspondence)

+90 362 3121919/2808

suleo@omu.edu.tr

hastalığın atlar arasında bulaşıcı karakteri üzerinde durmuştur ^{2,3}. Atların salgın hastalıklarını “*malleus*” olarak tanımlayan Romalı Veteriner Hekim Vegetius (MS 450-500) ise hasta hayvanların sağlamlardan ayrılması ve ölenlerin gömülmesi gerektiğini önererek hastalıkta koruyucu hekimliğin önemini vurgulamıştır ³.

İslam Uygarlığı döneminde yazılmış olan çeşitli eserlerde ruamla ilgili bilgilere rastlanmaktadır ⁵⁻⁷. İbn Ahi Hizam’ın (dokuzuncu yüzyıl), “*Kitab al Hayl Val Baytara*” adlı çalışmasında iyileşmeyen çibanlar şeklinde tarif ettiği hastalığın ruamın deri formu olabileceği bildirilmiştir ^{5,6}. Erk ⁷, Ebu Bekr İbn Bedr’in (14’üncü yüzyıl), “*Naseri*” adlı eserinde, çağdaşlarının aksine burun akıntısı ile seyreden “*malleus*” ve “*gourme*” hastalıklarını birbirinden ayırdığını ve ruamın zoonotik karakterini kaydettiğini belirtmiştir. Batı’da ise konu ile ilgili çalışmalar, özellikle 16’ncı yüzyıldan itibaren ilerlemeler göstermiştir. İngiltere’de ilk olarak Fitzherbert, 1523’te “*Boke on Husbandry*” adlı kitabında bu hastalıktan bahsetmiştir ⁸. Hastalığın bulaşıcı karakteri 1664 yılında Fransa’da Sollysel tarafından doğrulanırken, 1830’da zoonotik özelliği kabul edilmiş; hastalık etkeni olan *Pseudomonas mallei*, ilk olarak 1882 yılında Almanya’da Loeffler ve Schutz, Fransa’da ise Bouchard, Charrin ve Capitan tarafından teşhis edilmiştir. Ondokuzuncu yüzyıl sonlarında Helman, Kalning ve Pearson’ın, *Pseudomonas mallei* kültüründen elde ettiği mallein, ruam hastalığı ile mücadelede önemli bir dönüm noktası oluşturmuştur. Hasta hayvanlara subkutan veya intradermal yollarla enjekte edildiğinde hipersensitivite reaksiyonu sağlayan bu madde, ruam hastalığına yönelik kontrol programlarının da önünü açmıştır ^{9,10}.

Tüm dünyada geniş bir yayılım gösteren ve tek tırnaklı hayvanlarda büyük kayıplara neden olan ruam hastalığına karşı uygulanan eradikasyon programları, özellikle 20’nci yüzyılın ilk yarısında sonuçlarını vermeye başlamış; İrlanda (1920), Büyük Britanya (1928), Danimarka (1928) ve Kanada (1938) ruam hastalığını eradike ederek hastalık ile savaşta başarılı olan ilk ülkeler arasında yer almıştır ⁹⁻¹¹.

Türkiye’de bilimsel anlamda veteriner hekimliğin başlamasından sonra ruam hastalığının varlığına ilişkin ilk bilgilere, Veteriner Hekimliği Okulu’nun kurucusu olan Prusyalı Veteriner Hekim Godlewsky tarafından yazılan mektuplarda rastlanmıştır. Godlewsky, ruamlı hayvanların çalışabildikleri sürece kullanıldığına ve çalışamayacak duruma geldiklerinde ise serbest bırakıldıklarına değinerek bu durumun hastalığın yayılmasında önemli rol oynadığını belirtmiştir ^{2,12}.

Konu ile ilgili olarak Yıldırım, Türkçe yazılan ve basılan ilk veteriner hekimliği kitapları arasında yer alan ve 1849-1853 yılları arasında yayımlandığı tahmin edilen “*Mekteb-i Harbiye-i Şahane*”de Fenn-i Baytari Muallimi Kaymakam Ahmet Bey’e ait “*Tuhfetü’l Baytariye*” adlı kitapta, atlarda görülen gourme ve ruam hastalıklarının her ikisinin yerine de “*sakağu*” isminin kullanılmış olabileceğini bildirmiştir ¹³.

İnsan ve hayvan sağlığının yanı sıra ülke ekonomisine de büyük zararlar veren ruam hastalığı, Balkan, I. Dünya ve Kurtuluş Savaşları sırasında hızla yayılmış ve epidemik bir seyir göstermiştir. Bu epidemi sonucunda, hastalığa yakalanan hayvanların, sağlık kontrolleri yapılmadan orduda kullanıldığı bildirilmiştir. Bununla birlikte, ruamlı hayvanların savaştan sonra sahiplerine geri verilmesi ve itlaf edilmesi gereken hayvanların tazminatının verilememesi; hastalığın yayılmasında bir kısır döngüye neden olmuştur ^{2,14}.

Bu çalışmada, Türkiye’de ruam hastalığına karşı mücadelede gerçekleştirilen eradikasyon çalışmalarının incelenerek gün ışığına çıkartılması amaçlanmıştır.

MATERYAL ve METOT

Çalışmanın ana materyalini Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü’nün Cumhuriyet Arşivi Bölümünden, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Koruma ve Kontrol Genel Müdürlüğü, Milli Kütüphane ve Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Veteriner Hekimliği Tarihi ve Deontoloji Anabilim Dalı Arşivlerinden sağlanan ilk elden kaynaklar oluşturmuş; ayrıca konuyla ilgili olarak daha önce yapılmış olan bilimsel çalışmalardan yararlanılmıştır. Orijinal belgelerin künye bilgileri dipnotlarda gösterilmiştir.

Makalenin yazımında medikal tarih araştırmalarında uygulanan retrospektif yöntem kullanılmıştır. Konu, Bilimsel Çalışmalar ile Yasal Düzenlemeler ve Saha Çalışmaları başlıkları altında iki ayrı bölümde incelenmiştir. Araştırmada, ruam hastalığına karşı yürütülen mücadelenin seyrinde belirleyici olduğu düşünülen çalışmalara ve yasal düzenlemelere yer verilmiş; söz konusu mevzuatın madde değişikliklerine ilişkin yapılanmaların tümü ele alınmamıştır.

Türkiye’de Ruam Eradikasyon Çalışmaları

Bilimsel çalışmalar

Türkiye’de ruam hastalığı ile ilgili bilimsel çalışmalar kapsamında özellikle bakteriyolojik

araştırmalar, histolojik muayeneler, kültür denemeleri üzerinde durulmuş; hastalık teşhisinde kullanılan malleinin hazırlanmasına önem verilmiştir^{9,15}. Ruamın eşek ve katırlara nazaran atlarda gizli ve yavaş seyretmesi nedeni ile hastalığın bulaşma riskinin fazla olmasından dolayı bu hastalığa karşı yürütülecek eradikasyon programı için öncelikle hastalığın ayırıcı tanısı temel alınmıştır⁹. Hastalıklı hayvanların sağlamlardan güvenilir bir biçimde ayırt edilmesinde kullanılan malleinin, kolay uygulanabilmesi, hata oranının düşük olması ve kısa zamanda sonuç alınabilmesi nedeniyle çeşitli uygulama yöntemlerinin denendiği kaydedilmiştir. Beller ve Aygün⁹, ruam eradikasyon çalışmalarında mallein uygulamasının önemi üzerinde durarak, bu yöntemlerden intrakutan (deri içi), kutan (deri), oftalmik (göz içi) ve intrapalpebral (göz kapağı içi) kullanım şekillerine ek olarak kendileri tarafından üretilen ve oftalmik (göz içi) uygulanan tablet malleini önermiştir.

İnsan ve hayvan hastalıklarına yönelik aşı ve serum ihtiyacını karşılayan bir araştırma merkezi olan ve 1893 yılında kurulan "*Bakteriyolojihâne-i Şâhâne*" ile 1901 yılında açılan ilk veteriner bakteriyoloji kurumu "*Bakteriyolojihâne-i Baytâri*"nin faaliyetleri arasında mallein üretimine de yer verildiği bildirilmiştir¹⁵. Yine I. Dünya Savaşı sırasında Askerî Veteriner Okulunun bakteriyoloji ve kimya laboratuvarlarını içine alan "*Askerî Bakteriyolojihâne-i Baytâri*"de özellikle ordu hayvanlarının bakteriyolojik tahlilleri yapılmış ve mallein hazırlanmıştır¹⁶. Ancak bu kurumların ülke çapındaki ihtiyacı karşılayamaması ve savaş yıllarında tek tırnaklı hayvan sayısının gittikçe azalması nedeniyle klinik semptom göstermeyen hayvanlara mallein uygulanmaması; geniş çapta bir kontrol programının yapılmasına engel olmuştur^{16,17}.

Ruam hastalığı ile mücadele çalışmaları, hastalık etkeninin morfolojik ve kültürel özelliklerine yönelik bakteriyolojik araştırmaları da beraberinde getirmiş; bu amaçla birçok bilim insanı konu ile ilgili incelemelerde bulunmuştur^{16,18,19}. Bu bilim insanlarından biri olan Askerî Veteriner Hekim ve Bakteriyolog Osman Nuri Eralp (1877-1940), Askerî Baytâr Tatbikat Mektebindeki görevi sırasında asistanları Veteriner Hekim Ahmet Bey (1890-1928) ve Veteriner Hekim Hüdâi Bey (1900-1928) ile beraber ruam hastalığı üzerinde uzun yıllar çalışmıştır¹⁸. Özellikle, ruam kültürlerinin çeşitli fiziksel ve kimyasal etkenlerle öldürülmesi veya zayıflatılması sonucu aktif bağışıklık sağlayan aşı ve serumların hazırlanması amacıyla yürütülen bu araştırmalardan elde edilen sonuçlar 1924-1927

yılları arasında Askerî Veteriner Dergisinde yayımlanmış; ayrıca, Ellenberger-Schütz'ün 1927 yılına ait veteriner broşüründe de yine bu çalışmalara yer verilmiştir^{15,18,19}. Binbaşı Ahmet ve Yüzbaşı Hüdâi Beylerin, Askerî Veteriner Tatbikat Okulunda ruamlı bir kısırdan hazırladıkları saf ruam kültürü üzerinde çalışırken ruam hastalığına yakalanarak vefat etmelerinin ardından Osman Nuri Bey ile yaptıkları ortak çalışmalar toplanmış ve ayrı bir broşür halinde yayımlanmıştır^{15,18}.

Binbaşı Ahmet ve Yüzbaşı Hüdâi Beylerin ölümünden iki yıl sonra Ankara Etlik Aşı ve Serum Evinde ruam üzerinde çalışmalar yapan Kemal Cemil Bey (1902-1934), 1930 yılında Pasteur Enstitüsüne gönderilmiş ve Prof. Dr. René Legroux'un yanında konuyla ilgili araştırmalarını sürdürmüştür. Kemal Cemil Bey, Fransa'daki araştırmaları sırasında, ruama yakalanan hocası Legroux'u kurtarabilmek için geliştirdiği ve "*anamorve*" ismini verdiği aşığı kendi üzerinde uygulamış ve gelişen antikorlu hocasına vererek olumlu sonuçlar almış; ancak çalışmalarının ikinci kısmında kendisi de bu hastalığa yakalanarak 1934 yılında vefat etmiştir^{2,18,20}. Legroux daha sonra 1947 yılında "*anamorve*"u İran'da sulfamidlerle birlikte ruam tedavisinde başarı ile kullanmıştır²¹. Kemal Cemil Bey'in ruam üzerindeki başarılı çalışmalarından dolayı ölümünden sonra eşi ve çocuklarına Mustafa Kemal Atatürk imzalı Bakanlar Kurulu Kararı ile 2500 lira destek verildiği saptanmıştır¹. İlerleyen dönemlerde, konu ile ilgili gerçekleştirilen araştırmalar arasında ruamın teşhis metotları da geliştirilmiş ve ilk defa Türkiye'de bulunan intradermik test uluslararası literatüre geçmiştir²¹.

Hastalığa ilişkin teşhis, tedavi, bilgilendirme ve mücadele konularını içeren bilimsel araştırmaların bir kısmı çeşitli veteriner ve tıp dergilerinde de yayımlanmıştır. Buna göre, 1923-1999 yılları arasında toplam 74 makale saptanmış olup bu çalışmaların özellikle 1923-1950 yılları arasında yoğunlaştığı belirlenmiştir²²⁻²⁶. Yıllara göre ruam hastalığı ile ilgili yayımlanan bilimsel makaleler *Tablo 1*'de verilmiştir.

Yasal Düzenlemeler ve Saha Çalışmaları

Türkiye'de hayvan sağlığını korumayı amaçlayan ilk yasal düzenleme "*Zabıta-i Sıhhiye-i Hayvaniye Talimatı Muvakkatesi*" 5 Ocak 1893 tarihinde yürürlüğe konulmuş; 1912 yılında yayımlanan "*Orduda Emraz-ı Sariye-i Hayvaniyeye ait Zabıta-i*

¹ BDA-CAB : 30.18.1.2/72.18.18 (15/3/1937)

Tablo 1. Yıllara göre ruam hastalığı ile ilgili yayımlanan bilimsel makaleler (1923-1999) ²²⁻²⁵**Table 1.** Scientific articles which was published about glander disease by years (1923-1999) ²²⁻²⁵

Dergiler	1923-1929	1930-1939	1940-1949	1950 -1999	Toplam
Türk Askeri Veteriner Hekimleri Dergisi	20	8	9	5	42
Türk Veteriner Hekimleri Derneği Dergisi	-	8	7	4	19
Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi	-	-	-	1	1
Diğer ⁱⁱ	-	2	4	6	12
Toplam	20	18	20	16	74

Sıhhiye Talimatnamesi” kapsamında ruam hastalığına yönelik ilk mücadele programı hazırlanmıştır ^{27,28}. Bu yönetmeliğin 1-62’nci maddelerinde ruam mücadelesinde uygulanacak esaslar belirlenmiştir. Söz konusu maddelerde, temel alınan deri altı mallein kullanımının sadece hasta ve şüpheli hayvanlara uygulanması gerektiği bildirilmektedir ²⁸.

Ruam mücadelesine ilişkin sivil örgütlenmeyi içeren ilk yasal yaptırım, 1913 yılında *“Zabıta-i Sıhhiye-i Hayvaniye Kanunu Muvakkati”* nin itlaf ve tazminat bölümünde yayımlanmış olup; daha önceki yasal çerçevenin dışında hayvanın türü, cinsi ve değerine göre verilecek tazminat bedeli ve itlaf koşullarına da değinilmiştir ²⁹. Deri altı mallein ile beraber oftalmo mallein uygulamasının belirli şartlarda kullanımına yer veren ilk düzenlemenin 1914 yılında yine orduda yapıldığı bildirilmiştir. Akkerman’a göre aslında savaş durumu ile ilgili olan ve savaş sırasında izlenecek programı gösteren bu yasal metin, oftalmo yönteminin ülkeye ilk defa girmesini sağlaması bakımından önemlidir ³⁰.

“Zabıta-i Sıhhiye-i Hayvaniye Kanunu Muvakkati” nin uygulanabilmesi ve kanuna işlerlik kazandırılması amacıyla 19 Mart 1914 tarihinde *“Zabıta-i Sıhhiye-i Hayvaniye Talimatnamesi”* yürürlüğe girmiştir ²⁷. Yönetmeliğin sekizinci faslında, *“Hayvanat-ı Feresiye, Merkeplerde ve Esterlerde Ruam ve Urre”* başlığı altında, kanun hükümleri çerçevesinde bir mücadele amaçlanmıştır. Bununla birlikte, yönetmelikte belirli aralıklarla yapılan mallein uygulamasının ardından düzenli reaksiyon göstermeyen şüpheli hayvanların kanunun *“Bakteriyolojihâne-i Baytâri”* ye

sevk edilmesi; bu süre içinde hayvanın damgalanarak hükümetin gözetimi altında tutulması ve ruamlı olduğu tespit edilen hayvanların barındırıldıkları yerlerin bir veteriner hekim tarafından dezenfeksiyonunun yapılması öngörülmüştür ³¹. Daha sonra *“Zirâat Vekâleti”* nin Bakanlar Kurulu Kararı ile 23 Ağustos 1923 tarihinde yayımlanan *“Ruam Mücadele Talimatnamesi”* ⁱⁱⁱ gereğince sivil kurumlara oftalmo yöntemi kullanma yetkisi verilmiş; ancak 10’uncu madde uyarınca, klinik semptom göstermeyen ve ruamlı hayvanla temas etmeyen hayvanlara mallein uygulanması kesin olarak yasaklanmıştır.

Başagaç ¹⁷ ve Özgür ²⁷, Cumhuriyet hükümetinde, hayvan hastalıklarına ve mücadele programlarına büyük önem verildiğini ve hayvan ve hayvansal ürün ticaretinde var olan ulusal ve uluslararası sorunların giderilmesine yönelik yasal düzenlemelerin öncelikli konular arasında yer aldığını bildirmişlerdir. Bu görüşe uygun olarak Bakanlar Kurulunun, 28 Nisan 1924 tarihinde Trakya’da görülen ruam hastalığı nedeni ile at ve katır ihracının yasaklanması kararı ^{iv} aldığı saptanmıştır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından 3 Mayıs 1928 tarihinde kabul edilen *“Hayvanların Sağlık Zabıtası Hakkında Kanun”* un 67’nci maddesi gereğince kanuna işlerlik kazandırmak için *“Hayvan Sağlık Zabıtası Nizamnamesi”* ^v 17 Eylül 1931 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir ^{27,32}. Bu kanun ve tüzükte malleinin hastalık teşhisindeki rolü tamamen kabul edilerek deri altı yerine oftalmo ve palpebral uygulanmasına yer verilmiş; 314’üncü madde ile ülkedeki tüm tek tırnaklı hayvanların klinik muayenesinin yapılması hükme bağlanmıştır. Akkerman ³⁰, bu kararın, hastalığın eradikasyonu açısından yeterli olmadığını; ancak hasta hayvanların belirlenerek ortadan kaldırılmasını mümkün kıldığından dolayı o dönem için hastalıkla mücadelede bir

ⁱⁱ Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Dergisi
Türkiye Cumhuriyeti Tarım Bakanlığı Dergisi
19 Mayıs
Çiftçi yolu
Üretim
Türk İjiyen ve Tecrübi Biyoloji Dergisi
Mikrobiyoloji Dergisi
Örnek
Savaşta En Ast Komutanlar
Bornova Veteriner Araştırma Enstitüsü Dergisi
Yüzüncü Yıl Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi

ⁱⁱⁱ BDA-CAB: 30.18.1.1/15.52.6 (23/8/1925)

^{iv} BDA-CAB:30.18.1.1/9.24.11. (28/4/1924)

^v 17 Eylül 1931 ve 1901 sayılı RG

kazanç olduğunu vurgulamıştır. Söz konusu yönetmelikte bir adım daha atılarak hastalığın gizli seyrettiği durumlarda ateşin sık sık yükseldiği göz önüne alınmış ve bu durum, muayene edilen hayvanlarda gerçekleştirilen uygulamalarda belirleyici olmuştur. Buna göre, mallein testine pozitif sonuç vererek ateşi çıkan hayvanların itlaf edilmesi, malleine pozitif sonuç vermesine rağmen vücut sıcaklığında bir değişiklik olmayan hayvanların ise itlaf edilmemesi; ancak yine de risk taşıyabileceği düşüncesiyle bir veteriner hekim gözetiminde çalıştırılması yasal güvence altına alınmıştır^{9,32}.

Cumhuriyet'in ilanından sonra bir yandan veteriner hekimliği eğitimi iyileştirilerek veteriner hekimlerin yetiştirilmesine önem verilmiş, diğer yandan ciddi bir planlama ve mevcut veteriner hekimlerin saha çalışmaları ile ruam hastalığına karşı mücadele başlatılmıştır^{5,9,30}. Bu kapsamda "Zirâat Vekâleti" tarafından 1922-1932 yılları arasında gerçekleştirilen ruam eradikasyon çalışmaları sonucunda 1122 köyde mevcut tek tırnaklı hayvanlar taramadan geçirilmiş; bu süre içinde toplam 18749 hayvanın sirayete maruz olduğu, 1440 hayvanın ise itlaf edildiği saptanmış ve konu ile ilgili veriler *Tablo 2*'de belirtilmiştir^{vi}.

Tablo 2. Yıllara göre ruam eradikasyon verileri (1922-1932)^{vi}

Table 2. Glander eradication datas by years (1922-1932)

Yıl	Köy	Sirayete Maruz Hayvan Sayısı	Ölen Hayvan Sayısı	İtlaf Edilen Hayvan Sayısı	
				Tazminatlı	Tazminatsız
1922	41	197	0	0	48
1923	70	1151	1	73	32
1924	123	4170	35	198	81
1925	105	143	15	79	54
1926	187	3280	5	169	56
1927	388	335	0	102	76
1928	19	533	0	51	40
1929	55	4491	2	101	35
1930	46	2870	0	70	22
1931	53	777	0	67	6

Yasal düzenlemelerin sahaya geniş çaplı yansımaları, ilk olarak 1933 yılında kendini göstermiş; 57 ilde 72.247 hayvanın oftalmo yöntemi ile muayenesi sonucunda altı adet açık ruamlı hayvan teşhis edilmiştir³⁰. Çalışmanın sonucunda ortaya çıkan açık ruamlı hayvan sayısının azlığı, radikal bir eradikasyon programının uygulanabilmesi yönünde cesaret vermiş ve Hayvan Sağlık Zabıtası Nizamnamesinin 314'üncü maddesinde yer alan klinik muayene mecburiyetine gerektiğinde mallein uygulaması ve kan muayenesi zorunluluğunu getiren, 2/27 numaralı ve 15 Ocak 1934 tarihli

^{vi} BDA-CAB:30.10/187.285.1(05/10/1946)

"Hayvan Sağlık Zabıtası Nizamnamesinin Bazı Maddelerini Değiştiren Nizamname" adlı tüzüğün 6'ncı maddesinin kabulüne temel oluşturmuştur. Bunu takiben 28 Ağustos 1934 tarih ve 228 sayılı "Ruam Mücadele Talimatnamesi" yayımlanmıştır^{30,32}. Ruam hastalığı ile savaşta gerekli olan bu yasal mevzuatın düzenlenmesinin ardından radikal bir mücadeleye 1934 yılında başlanmıştır. "Zirâat Vekâleti" tarafından yayımlanan raporda (1938) hastalığa karşı gerçekleştirilen çalışmalardan elde edilen verilerin, hastalığın söndürülebilmesi açısından olumlu sonuçlar verdiği bildirilmiştir^{vii}. Ancak ruam hastalığı ile mücadele kapsamında yapılan çalışmalar ve saha uygulamaları, Türkiye'nin mevcut coğrafi konumu ve komşu ülkelerden hastalığın girme riski nedeniyle uzun yıllar tam bir sonuç vermemiştir. 1234 sayılı "Hayvanların Sağlık Zabıtası Hakkında Kanun"a göre ihbari mecburi olan bu hastalıkla ilgili olarak 1975-1985 yılları arasında Türkiye'de 10 yıllık bir proje uygulanmış, ülke genelinde tek tırnaklı hayvanlara geniş çaplı bir tarama yapılmıştır^{32,33}. Proje kapsamında 613.019 at ve katıra mallein testi uygulanarak 2.361 hastalık mihrakı tespit edilmiş ve 5.451 hayvan tazminatlı olarak imha edilmiştir. Proje tamamlandıktan sonra, 1986-1998 yılları arasında, özellikle at yetiştiriciliğinin yoğun olduğu ve sportif amaçlı yarışmaların düzenlendiği bölgelerde çalışmalar yoğunlaştırılmış ve 2000 yılına kadar belirlenen program kapsamında ruam taramalarına devam edilmiştir³³.

Türkiye'nin gelişen ve değişen şartlarına göre Hayvanların Sağlık Zabıtası Hakkında Kanun ve Hayvan Sağlık Zabıtası Nizamnamesi^v, 3285 Sayılı Hayvan Sağlığı ve Zabıtası Kanunu (1986)^{viii} ile yönetmeliği (1989)^{ix}; Ruam Mücadele Talimatnamesi ise Ruam Savaş Yönetmeliği (1977)^x olarak güncellenmiştir.

Avrupa Birliği (AB) uzmanları, zaman zaman Türkiye'deki durumu yerinde incelemiştir. Son olarak 1-6 Şubat 1998 tarihinde yapılan inceleme sonucunda, AB Daimi Veterinerler Komitesi tarafından atların, yarışlara katılmak üzere Türkiye'den AB ülkelerine gidişlerine ve AB ülkelerinden Türkiye'ye geri dönüşlerine kısaca at ithalat ve ihracatına sınırlama getirilmiştir. Türkiye'de bazı at hastalıklarının bulunma olasılığı veya ulusal boyutta bir kontrol programının uygulanmayışı bu sınırlamaya gerekçe gösterilmiştir^{xi}. Bu nedenle Tarım

^{vii} BDA-CAB:490.01/1455.38.3 (1938)

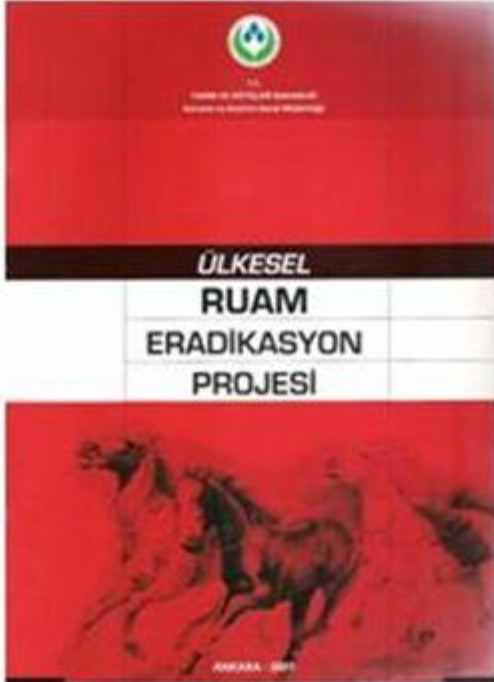
^{viii} 16 Mayıs 1986 tarih ve 19109 sayılı RG

^{ix} 15 Mart 1989 tarih ve 20109 sayılı RG

^x 19 Aralık 1977 tarih ve 16144 sayılı RG

^{xi} Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı Koruma ve Kontrol Genel Müdürlüğü'nün 23.06.2000 tarih ve HSHD-HHM-6204 sayılı Genelgesi

ve Köyişleri Bakanlığınca sürdürülen mücadele programlarına ek olarak, ülke genelinde tek tırnaklı hayvanların özellikle ruam hastalığı yönünden taranması amacıyla 2000 yılında yeni bir proje başlatılmıştır³³. “*Ülkesel Ruam Eradikasyon Projesi*” (Şekil 1) olarak isimlendirilen bu proje ile tüm tek tırnaklı hayvanların ruam hastalığı yönünden taramadan geçirilmesi, hastalığın ülkesel düzeyde yok edilmesi, sağlıklı hayvanların sertifikalandırılması, insan sağlığının korunması ve Avrupa Birliği tarafından Türkiye’ye konulan ticaret yasağının kaldırılması amaçlanmıştır. Proje 2.179.867.500.000 TL (4.022.000 ABD \$) bütçe ile uygulamaya konularak 2001 yılında sonlandırılmıştır. Proje süresince 235.345 at ve katıra İntradermik Soutun Mallein uygulanmış, 269.115 eşek klinik muayeneden geçirilmiş; bu hayvanlardan 3.188 at ve 328 katır, tazminatlı olarak itlaf edilmiştir. Bu projenin sonucunda, Türkiye’de Mart 2001 tarihi itibarıyla tek bir hasta hayvan ve hastalık mihrakı görülmediği kaydedilmiş^{xii} ve alınan veriler Avrupa Birliğinin ilgili kuruluşlarına gönderilmiştir. Avrupa Topluluğu Komisyonunun 31 Temmuz 2002 tarih ve 2002/635/EC sayılı kararı ile Türkiye için uygulanan kısıtlama ve yasaklar kaldırılmıştır³³.

Şekil 1. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Koruma ve Kontrol Genel Müdürlüğü Tarafından Yayımlanan Ülkesel Ruam Eradikasyon Projesi Kitapçığı

Fig 1. The Booklet of National Glanders Eradication Project Published by Ministry of Agriculture and Rural Affairs General Directorate of Protection and Control

^{xii} Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Koruma ve Kontrol Genel Müdürlüğü'nün 01.05.2001 tarih ve HSHD-HHM 5045/013219 sayılı Ülkesel Ruam Eradikasyon Projesi Raporu

TARTIŞMA ve SONUÇ

Osmanlı Devletinin son döneminde yasal düzenlemeler ile başlatılan ruam savaşının^{28,29,31}, tüm dünyada uygulanan ruam eradikasyon programları ile paralellik gösterdiği söylenebilir de^{8,10,11}, Balkan, I. Dünya ve Kurtuluş Savaşları sırasında tek tırnaklı hayvanlara duyulan gereksinimin, radikal bir mücadeleyi engellediği görülmektedir. Ruam hastalığının, savaşın hareket gücünü oluşturan atlarda yaygın bir halde bulunması^{2,9,14}, bu hastalığa yönelik eradikasyon çalışmalarının öncelikli konular arasında yer almasını sağladığı kabul edilebilir.

Hastalığa ilişkin bilimsel, yasal ve saha çalışmalarının, eş zamanlı yürütülmesine rağmen hastalıkla mücadelede hedeflenen noktalara ulaşılamaması; ülkenin içinde bulunduğu savaş koşullarından kaynaklanan olumsuzluklar ve hayvan hareketlerini kontrol etmeye yönelik düzenlemelerin eksikliğinden^{9,16,17,30} kaynaklanmış olabilir. Bununla birlikte, yürürlüğe giren talimatnamelerde deri altı mallein uygulamasının sadece hasta ve şüpheli hayvanlara uygulanmasının zorunlu kılınması²⁸⁻³¹, malleine yeteri kadar önem verilmemesinin, güvenilmemesinin; bunlara ek olarak ise hastalığın ülkesel boyutlarının belirlenemesinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Cumhuriyet’in ilk yıllarında yapılan bilimsel çalışmaların ışığı altında (Tablo 1-2), ülkede geniş çaplı eradikasyon ve kontrol programlarının uygulamaya konulduğu^{9,17,30} söylenebilir. Zirâat Vekâletinin 1938 yılına ait raporunda^{vi} ruam hastalığına yönelik köklü bir mücadelenin 1934 yılında başlatıldığının kaydedilmiş olmasının da bu kanıyı doğruladığı ileri sürülebilir. Ancak eradikasyon ve kontrol çalışmalarında ruamın ayırıcı teşhisinde kullanılacak tanı yönteminin güvenilirliğine ve mücadele stratejilerinin etkinliğine rağmen^{30,32}, hastalığın söndürülemediğinde özellikle Türkiye’nin sınır komşularında hastalığın yoğun olarak bulunması ve kaçak hayvan ticaretinin önlenememesi gibi faktörler^{xii} nedeni ile hastalığın uzun yıllar etkili olduğu ileri sürülebilir.

Tüm olumsuzluklara rağmen 2001 yılında uygulamaya konulan “*Ülkesel Ruam Eradikasyon Projesi*”nin ardından, şu ana kadar herhangi bir hastalık vakasının kaydedilmemiş olması, projenin amacına ulaştığı yönünde değerlendirilebilir. Ancak, hastalık eradikasyonu ile ilgili tam bir başarının sağlanabilmesi için sonraki yıllarda da bu durumun korunması gerektiği söylenebilir.

Sonuç olarak, ruam hastalığına karşı yüz yıla yakın bir süredir gerçekleştirilen gerek bilimsel araştırmalar, gerekse yasal düzenlemeler ve beraberinde getirdiği eradikasyon ve kontrol çalışmaları sonucunda Türkiye’de ruam hastalığının söndürüldüğü ve eradikasyon sürecinde önemli mesafenin kat edildiği ileri sürülebilir.

KAYNAKLAR

1. **Smith F:** The Early History of Veterinary Literature and Its British Development. Vol. I. Bailliere, Tindall and Cox, London, 1919.
2. **Öztürk R, Başağaç RT:** Veteriner hekimliği tarihinde iz bırakanlar Hüdai-Ahmet-Kemal Cemil. *Türk Veteriner Hekimleri Birliği Dergisi*, 2 (3-4): 54-56, 2002.
3. **Dunlop R, Williams DJ:** Ancient Greeks. In, *Veterinary Medicine An Illustrated History*. Mosby-Year Book Inc., Missouri, p. 150, 1996.
4. **Smithcors FJ:** Evolution of the Veterinary Art. Bailliere Tindall and Cox, London, 1958.
5. **Erk N:** Veteriner Tarihi. Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1966.
6. **Erk N:** Dokuzuncu Yüzyıla Ait “Kitab Al-Hayl Val-Baytara” Üzerinde Bir İnceleme. Yeni Desen Matbaası, Ankara, 1962.
7. **Erk N:** İslam Medeniyeti Çağında Veteriner Tababette Gelişmeler ve “Naseri”. Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1959.
8. **Anonim:** Animal Health, A Centenary 1865-1965, A Century of Endeavour to Control Diseases of Animals. Ministry of Agriculture, Fisheries and Food, Her Majesty’s Stationery Office, London, 1965.
9. **Beller K, Aygün ST:** Türkiye’de Tektırnaklı Hayvanlarda Mankafa Hastalığı (Malleus-Ruam)ın Tanınması ve Yayılışı Üzerinde Muayeneler ve Savaşı İçin Teklifler. In, Beller K (Ed): *Hayvan Sağlığı ve Bakteriyoloji Üzerinde Yeni Denemeler*, Yüksek Ziraat Enstitüsü Yayınları, Sayı:4, Ankara, s. 31-58, 1934.
10. **Derbyshire JB:** The eradication of glanders in Canada. *Can Vet J*, 43 (9): 722-726, 2002.
11. **Anonim:** Handistatus II, Multiannual animal disease status. http://www.oie.int/hs2/sit_mald_freq_pl.asp?c_cont=4&c_mald=67. Accessed: 10.08.2008.
12. **Godlewsky und Sommer:** “Über die Thierheilkunde in der Türkei”, (Magazin f.d.ges Thierheilkunde, 12, 465-500). Türkçesi: N. Erk (1972): Türkiye’de Veteriner Hekimlik (19’uncu Yüzyıl Ortalarında). Ankara Üniv. Basımevi, Ankara, 1846.
13. **Yıldırım N:** Mekteb-i Harbiye-i Şahane Fenn-i Baytari Muallimi Kaymakam Ahmet’in Tuhfet’ül Baytariye Eseri. In, Yaşar A, Yiğit A, İzmirli S (Eds): *II. Ulusal Veteriner Hekimliği Tarihi ve Mesleki Etik Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Konya, s. 157-173, 2008.
14. **Kolaylı Ş:** Ruam hastalığı hakkında röportaj münasebetile. *Türk Veteriner Hekimleri Derneği Dergisi*, 24 (88-89): 1307-1309, 1954.
15. **Melikoğlu B:** Osman Nuri Eralp’in “Bakteriyoloji Dersleri” Adlı Kitabının Veteriner Hekimliği Tarihi Açısından Değerlendirilmesi. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniv Sağlık Bil Enst, Ankara, 2007.
16. **Unat EK:** Osmanlı İmparatorluğunda Bakteriyoloji ve Viroloji. İstanbul Üniv Cerrahpaşa Tıp Fak Yayınları, 4/1568, Çeltüt Matbaacılık, İstanbul, 1970.
17. **Başağaç RT:** Türkiye’de İki Dünya Savaşı Arasında Veteriner Hekimliği Hizmetleri Ve Hayvancılık Politikaları Üzerinde Araştırmalar. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniv Sağlık Bil Enst, Ankara, 2001.
18. **Uçar N:** Bilim Uğruna Hayatını Verenler ve Ruam. Türk Veteriner Hekimleri Birliği Merkez Konseyi Yayınları, No: 15, 1969.
19. **Türkay N:** Ruam Hastalığı ve Savaş Yolları. Sümer Matbaası, Ankara, s. 29-30, 1948.
20. **Jeramec C:** Kemal Cemil’in Pastör Enstitüsündeki hayatı ve çalışmaları (Çeviren: Nevzat Yalçın). *Veteriner Hekimler Dergisi*, 24 (94-95): 1642-1645, 1954.
21. **Argun T:** Ruam tedavisi. *Türk Veteriner Hekimleri Derneği Dergisi*, 39 (10): 56-58, 1969.
22. **Diñçer F:** Türk Askeri Veteriner Hekimleri Dergisi Yayın Hayatı ve 1923-1969 Yılları İndeksi. Ankara Üniv Veteriner Fakültesi Yayınları: 270, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1971.
23. **Sucu İ:** Türk Veteriner Hekimleri Derneği Dergisinin (1945-1974 Yılları) 30 Yıllık İndeksi. Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Yayınları: 337, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1977.
24. **Diñçer F, Ünal N:** Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi 1954-1978 Cilt I-XXV. Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Yayınları: 381, Ankara Üniv Basımevi, Ankara, 1982.
25. **Anonim:** Cumhuriyet Dönemi Makaleler Bibliyografyası 1923-1999. [CD-ROM]: Milli Kütüphane, 2001.
26. **Erk N, Diñçer F:** Türk Veteriner Hekimleri Derneği Dergisinin Yayın Hayatı ve 1930-1944 Yılları İndeksi. Türk Veteriner Hekimleri Derneği Yayınları: 25, Ankara, 1967.
27. **Özgür A:** Türkiye’de hayvan sağlık zabıtası mevzuatı ve gelişim tarihi. *Türk Veteriner Hekimleri Derneği Dergisi*, 74 (3-4): 23-30, 2003.
28. **Anonim:** Orduda Emraz-ı Sariye-i Hayvaniyeye Aid Zabıta-i Sıhhiye Talimatnamesi. Matbaa-i Askeriye, İstanbul, 1912.
29. **Anonim:** Zabıta-i Sıhhiye-i Hayvaniye Kanun-u Muvakkati. Yeni Turan Matbaası, Ticaret ve Ziraat Nezareti Umur-u Baytariye Müdüriyeti Neşriyatı, İstanbul, 1913.
30. **Akkerman NC:** Cumhuriyetin 12 nci yıldönümünde bir yıllık çalışmanın raporu. *Türk Baytarlar Cemiyeti Mecmuası*, 5 (6): 765-796, 1935.
31. **Anonim:** Zabıta-i Sıhhiye-i Hayvaniye Talimatnamesi. Ticaret ve Ziraat Nezareti Umur-u Baytariye Müdüriyeti Neşriyatı, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul, 1914.
32. **Anonim:** Veteriner Kanunları. T.C. Ziraat Vekâleti Neşriyatı: 480, Ankara, 1940.
33. **Anonim:** Ülkesel Ruam Eradikasyon Projesi. T.C. Tarım ve Köy-İşleri Bakanlığı Koruma ve Kontrol Genel Müdürlüğü, Ankara, 2001.